

MUSTAQILLIK DAVRIDA O‘ZBEK TILSHUNOSLIGINING TARAQQIYOTI VA YANGI ILMIY YO‘NALISHLARNING SHAKLLANISHI

Namangan davlat universiteti talabasi

Sog‘inboyeva Shahzoda

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi natijasida o‘zbek tilshunosligi sohasida yuz bergan tub o‘zgarishlar va yangilanishlar tahlil qilinadi. Mustaqillik yillarida o‘zbek tilining ilmiy, rasmiy va diplomatik maqomi yuksalib, uning xalqaro miqyosdagi nufuzi ortgani yoritiladi. Shuningdek, tilshunoslikdagi metodologik yondashuvlarning kengayishi, struktur-semantik, formal-funksional, kognitiv va pragmalingsvistik yo‘nalishlarning rivoji haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek tili, mustaqillik, tilshunoslik, struktur tilshunoslik, kognitiv lingvistika, pragmalingsvistika, lug‘atchilik, til siyosati, metodologik plyuralizm.

DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN LINGUISTICS AND THE FORMATION OF NEW SCIENTIFIC DIRECTIONS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Student of Namangan State University

Sog‘inboyeva Shahzoda

Abstract: This article analyzes the fundamental changes and innovations that have occurred in the field of Uzbek linguistics as a result of the independence of the Republic of Uzbekistan. It highlights the fact that the scientific, official and diplomatic status of the Uzbek language has increased during the years of independence, and its international prestige has increased. It also discusses the expansion of methodological approaches in linguistics, the development of structural-semantic, formal-functional, cognitive and pragmalinguistic directions.

Keywords: Uzbek language, independence, linguistics, structural linguistics, cognitive linguistics, pragmalinguistics, lexicography, language policy, methodological pluralism.

Respublikamizning suveren davlat sifatida Birlashgan Millatlar Tashkilotiga a‘zolikka qabul qilinishi, 150 dan ortiq mamlakatlar bilan diplomatik munosabatlarning o‘rnatilishi natijasida bu diyorning muqaddas timsoli bo‘lgan milliy tilimizning ham dunyo bo‘ylab obro‘-e‘tiborining oshishiga, unga jahon xalqlarini diqqati qaratilishiga

zamin yaratildi. Ana shunday jarayonda mamlakatimizning davlat tili bo'lgan o'zbek tilining ichki tuzilishi, tarixiy taraqqiyot jarayonini o'rgatuvchi tilshunoslik fani ham tez sur'atlar bilan rivojlandi. Eng avvalo, sho'rolar davrida hukmron bo'lgan rus tilshunosligi andozalari asosida boshqa sistemadagi tillarni o'rganish an'anasidan voz kechildi. Hind-yevropa tillari materiallari asosida maydonga kelgan tadqiq metodlarini boshqa tillarga qo'llash mutlaqo mumkin emasligini Amerika hindu qabilalari tini o'rganishga bel bog'lagan Boas ham bundan yuz yillar oldin ta'kidlagan edi¹. Yagona fan metodologiyasiga aylangan marksistik ta'limot zanjiridan qutulish va olamni ilmiy bilishda qo'l keladigan dunyoning eng yaxshi falsafiy ta'limotlaridan erkin foydalanish imkoniyati maydonga keldi. Sho'rolar tomonidan «burjua fani», «marksistik metodologiyaga yot ta'limot» hisoblangan² sistemaviy-struktur tilshunoslik va uning tekshirish metodlari mustaqillik sharofati bilan keng kirib kela boshladi.

Istiqlolga erishgunga qadar o'zbek tilshunoslari asosan o'zbek tilining ichki tuzilishini tavsifiy asosda o'rganish bilan cheklangan bo'lsalar, mustaqillik sharoitida ular o'zbek tili materiallari negizida umumiy tilshunoslik muammolarini hal qilish, tilshunoslik nazariyasi va lingvistik ta'limot tarixi masalalarini yoritish darajasiga ko'tarildilar. Bu davr mobaynida A.A.Abduazizov, R.Rasulov, N.Turniyozov, Sh.Iskandarova (A.Nurmonov bilan hamkorlikda) va boshqa olimlarning tilshunoslik nazariyasiga bag'ishlangan kitoblari, shuningdek, «O'zbek tilshunosligi tarixi» nomli asarlar maydonga keldi. Faqat istiqlool tufayligina o'zbek tilshunosligi o'zining uzoq tarixiga ega ekanligi, o'zbek tilshunoslarining Yevropaning eng dongdor tilshunoshlaridan ancha oldin qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, kontrastiv lingvistika, ideografik lug'atlar yaratish kabi qator yo'nalishlarga asos solganligi, hozirgi kunda leksemalar mazmuniy mundarijasini uzviy (komponent) tahlil asosida yoritish an'anaga aylangan bir paytda, bu usul XV asrlardayoq o'zbek tilshunoslari tomonidan muvaffaqiyatli qo'llanganini yoritish va ilmiy jamoatchilikka yetkazish imkoniyati paydo bo'ldi. Eng muhimi, istiqlool davrida o'zbek tilshunosligida metodologik yakka hokimlikdan metodologik plyuralizmga o'tildi. Buning natijasida bir obyektga turli tomondan yondashuvlar maydonga keldi. An'anaviy, struktur-semantik (formal-semantik), formal-funksional singari yo'nalishlar erkin faoliyat ko'rsata boshladi. Shuning uchun bu yo'nalishlar o'rtasida bahs-munozaralar kuchaydi. SH.Rahmatullaev, A.Hojiyev, N.Mahmudov, H.Ne'matov singari olimlar bu bahs-

¹ Нурмонов А. Структур тилшунослик: илдиэлари ва йўналишлари. -Тошкент, 2009. - Б. 107.

² Ахманова О. С. Глоссематика Л. Ельсслева как проявление упадка современного буржуазного языкознания. // Вопросы языкознания, 1953. №5.

munozaralarning faol ishtirokchisiga aylandilar³. Buning natijasida tilshunoslikning nazariy masalalariga tadqiqotchilar diqqat-e'tibori ko'proq jalb qilina boshladi. Mustaqillik sharoitida o'zbek tilshunoslarining diqqat-e'tibori struktur tilshunoslik bilan birga antropolingvistika yo'nalishlariga qaratilganligi tahsinga loyiqdir. M.Mirtojiyev, N.Mahmudov singari olimlar lingvistik semantika bo'yicha, M. Hakimov, Sh. Safarovlar pragmalingvistika va kognitiv lingvistika bo'yicha qiziqarli tadqiqotlar olib bordilar.⁴ Ayniqsa, SH. Safarovning «Kognitiv lingvistika» va «Pragmalingvistika» nomli asarlarining nashr qilinishi o'zbek tilshunosligining katta yutug'i bo'ldi⁵.

Bundan tashqari, o'zbek tilining turli sathlarini Shu tilning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tadqiq etishga alohida ahamiyat berildi. H.Jamolxonovning «O'zbek tilining nazariy fonetikasi» (Toshkent, 2009), Azim Hojiyev, I.Tojiyev, T.Mirzaqulovlarning morfemika va so'z yasalishiga bag'ishlangan asarlari, E. Begmatov, M. Mirtojiyev, H. Ne'matov, R. Rasulov, H. Shamsiddinov, H. Dadaboyev, SH. Iskandarova, A. Sobirovlarning leksikologiyaga, A.Hojiyev, Sh.Shahobiddinova, J.Eltazarovlarning morfologiyaga, N.Mahmudov, R.Sayfullayeva, M.Qurbonova, D.Lutfullayevalarning sintaksisga bag'ishlangan asarlari o'zbek tilshunosligini yangi bosqichga olib chiqdi. Mustaqillik yillarida o'zbek tili leksikologiyasi, ayniqsa, leksikografiyasi sohasida ham muhim yutuqlarga erishildi. Xususan, lug'atchilik sohasidagi nazariy va amaliy izlanishlar diqqatga sazovordir. Besh jildli «O'zbek tilining izohli lug'ati», kichik va o'rta hajmli bir necha o'nlab ikki tilli tarjima lug'atlarining, yuzdan ortiq bir, ikki yoki ko'p tilli terminologik lug'atlarning ayni mustaqillik yillarida yaratilganligi lug'atchilik sohasiga alohida e'tibor qaratilayotganligidan, shu sohaga qiziqish ortib borayotganligidan darak beradi.⁶

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishuvi bilan til siyosatida jiddiy o'zgarishlar yuz berib, o'zbek adabiy tili ijtimoiy vazifalari doirasining mislsiz kengayishiga katta imkoniyatlar ochildi. Ayniqsa, o'zbek tilining ilmiy til, rasmiy uslub tili, pochta, telegraf, bank-moliya sohalar tili, ijtimoiy-siyosiy va diplomatik sohalar tili sifatidagi kommunikativ vazifasi keng rivoj topdi. Respublikamiz hayotining barcha sohalarida ro'y berayotgan ulkan yangiliklar, rivojlangan juda ko'plab mamlakatlar

³ Раҳматуллаев Ш. Систем тилшунослик асослари. - Тошкент, 2007;.

⁴ Хожиев А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясашиининг назарий масалалари. -Тошкент, 2010 ва бошқалар

⁵ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. - Тошкент, 2008;

⁶ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. - Жиззах, 2006.

bilan siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalarning kuchayib borishi qisqa vaqt ichida o'zbek tili, xususan, uning leksikasi tarkibining boyishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishuvi o'zbek tilining taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Tilshunoslik fanida rus tilshunosligi andozalaridan voz kechilib, milliy ilmiy yondashuvlar shakllandi. Shu davrda o'zbek tili faqat tahliliy fan sifatida emas, balki umumiy lingvistik nazariyalar ishlab chiqiladigan mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida rivojlandi. Tilshunoslikda metodologik plyuralizm qaror topib, turli ilmiy maktablar, jumladan, struktur, semantik, pragmalingsvistik va kognitiv yondashuvlar muvaffaqiyatli faoliyat yurita boshladi. Natijada o'zbek tili nafaqat milliy iftixor, balki xalqaro miqyosda tan olingan ilmiy tadqiqot obyekti sifatida shakllandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Нурмонов А. Структур тилшунослик: илдизлари ва йўналишлари. - Тошкент, 2009. - Б. 107.
2. Ахманова О. С. Глоссематика Л. Ельмслева как проявление упадка современного буржуазного языкознания. // Вопросы языкознания, 1953. №5.
3. Раҳматуллаев Ш. Систем тилшунослик асослари. - Тошкент, 2007;.
4. Ҳожиёв А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. -Тошкент, 2010 ва бошқалар
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. - Тошкент, 2008;
6. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. - Жиззах, 2006.
7. Каримов И. Юксак маънавият - енгилмас куч. -- Тошкент, 2007. - Б. 87.
8. Қурбонова М. Ҳозирги замон ўзбек тили (Содда гап синтаксиси учун материаллар). - Тошкент, 2002
9. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. - Тошкент, 2008.
10. Усмонова Ш. Психоллингвистика (ўқув-услубий мажмуа). - Тошкент, 2011.